

Світлана Сухарєва

ПОЛЬСЬКОМОВНЕ ПРОПОВІДНИЦТВО В УКРАЇНІ У XVII ст.: ТРАДИЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

У статті проаналізовано типові та індивідуальні риси польськомовної гомілетичної літератури XVII ст. Визначено специфіку проповідницького мегадискурсу на структурному, семантичному і жанровому рівнях; порівняно проповіді українських та польських авторів в межах польськомовної літературної парадигми.

Ключові слова: гомілетика, парадигма, похоронна проповідь, полемічний дискурс, традиція, новаторство, індивідуальний стиль.

Польськомовна проза XVII ст. в Україні, зокрема її проповідницький різновид, була настільки різноманітною, що це питання до сьогодні залишається маловивченим, дискусійним і неоднозначним у трактуваннях жанрового та семантично-стилістичного плану. Незважаючи на цінність досліджень у цій галузі знань Івана Франка, Івана Вагилевича, Ришарда Лужного, Девіда Фріка, Григорія Грабовича, Дмитра Наливайка, Наталії Поплавської та інших, тема вимагає поглибленого аналізу і систематизації зібраного матеріалу, довільно розкиданого по архівах Європи та світу.

Мета публікації – охарактеризувати основні традиційні та індивідуальні риси польськомовного проповідництва XVII ст. з урахуванням його структурних, семантичних і жанрових особливостей.

Передусім потрібно звернути увагу на різноплановість досліджуваного матеріалу. Проповідництво не обмежувалося амвоном, літургією чи похоронною процесією. Його часопростір був набагато ширший. Він охоплював полемічний аспект літератури, політичні реалії XVII ст., зокрема життя при королівському дворі, стосунки між польськими і українськими магнатами, панегіричні присвяти шляхті Речі Посполитої, фунеральні та весільні орації, похвали з приводу військових звиятк тощо.

Першим ключовим питанням у вивченні проповідництва XVII ст. для літературознавців залишається термінологічний інструментарій. Учені впродовж багатьох століть створювали різні класифікаційні концепції і надавали польськомовному бароковому проповідництву більшої чи меншої вартості у творенні літературного дискурсу. Дехто з учених схильний зараховувати проповіді виключно до богословської галузі знань. Мало уваги звернено також на важливу функцію усного викладу. Термінологічна база до кінця не сформульована і сьогодні, тому до посередньої проповідницької прози зараховують трактати, катехизми, апології тощо, що стає приводом до дискусій у літературознавчому науковому середовищі [1].

Наталія Поплавська пропонує розглядати польськомовні проповідницькі твори XVII ст. у межах блоку полемічно-публіцистичної прози

і наголошує на їх первинному походженні у порівнянні з іншими жанрами того часу: «*Полемічно-публіцистична проза характеризувалася відносно стійкою структурно-жанровою системою... Перші зразки цих жанрів проглядаються в різних формах проповідницької прози, особливо фіксації усного проповідування*» [2, 281]. Можемо погодитися з дослідницею щодо первинності проповідницького жанру, особливо коли йдеться про його усні форми. Утім, потрібно зауважити, що проповідництво у XVII ст. пройшло значні еволюційні зміни і не обмежилося первинними варіантами. З огляду на часову віддаленість не можемо проаналізувати перших редакцій таких праць, проте маємо враховувати той факт, що друковані версії усних проповідей проходили значні редакційні зміни і дійшли до нашого часу в новій, трансформованій формі.

Серед гомілетичних виступів потрібно виділити групу творів, яка дійшла до наших днів у формі збірників, – оказійні проповіді. Зразком можуть слугувати відомі «*Kazania przygodne z inemi drobniejszemi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących*» Петра Скарги, що вийшли друком на початку XVII ст. і серед яких найчисленніший пласт складала проповіді на неділі та свята [8]. Календарну традицію викладу гомілій і їх літургійну систематизацію перейняли інші письменники-духівники: Іпатій Потій, Петро Могила, Лазар Баранович. Такий літургійний збірник праць свідчив про суспільний і богословський авторитет автора, тож видавався великим накладом і мав значний вплив на формування художнього слова.

Низка проповідей, що входила до складу літургійних збірників, не була однорідною. У Петра Скарги серед власне літургійних писань знаходимо полемічні виступи, присвячені Берестейській унії, які поклали початок цілому блоку полемічних творів і викликали значне пошвавлення у літературних колах.

Однак таке поєднання різнопланових гомілій у XVII ст. не прижилося. Видавництва Вільна, Львова, Кракова, Острога, Дермані були схильні до друку полемічних проповідей окремими книгами, оскільки вони потребували окремої сфери

обговорення. Інколи в одному виданні поєднувалися споріднені дискусійні теми у вигляді опонентської пари, проте це явище було більш характерне для епістолярного жанру, богословських трактатів і апологій.

XVII ст. продовжило традиції агіографічних писань, які були одним із найдавніших пластів проповідництва. Бачимо це на прикладі твору «Paterikon або żywoty SS. Ojców Pieczarskich...», який написав Сильвестр Коссів. Маємо справу з агіографіями на новий лад, у відповідності з новими потребами громадськості. Проте їх структура і семантична наповненість залишилися класичними.

Особливе місце у групі okazійних проповідницьких творів займали так звані енконімії – похоронні проповіді полемічного характеру чи на честь визначного суспільного діяча. «Незважаючи на різні роки видань і перевидань, різні полемічні школи та індивідуальний стиль кожного з письменників, у гоміліях простежується загальна сюжетна спрямованість, подібні елементи побутового характеру, які дозволяють визначити похоронні проповіді як окремий різновид полемічних орацій. Відповідно ці твори мають подібну структуру та художньо-образні засоби» [3, 89]. Йдеться про обов'язкову наявність небіжчика, біографічні інспірації, елементи культу померлого, спорідненість з епіфаніями та іншими творами фунерального характеру. Зразками цього типу гомілій можуть слугувати католицька проповідь «Na pogrzebie wielebnego ojca x. Piotra Skargi Theologa Societatis Jesu, Wielkiego Kaznodzieję na Dworze Najaśniejszego i niezwyczęzonego Monarchy Zygmunta III» Фабіяна Бірковського [4], православне «Kazanie na znamienitym pogrzebie Leontego Karpowicza, nominata episkopa włodziemskiego i brzeskiego przez Melecjusza Smotryskiego odprawowane w Wilnie 2 XI 1620» [9], виступ Войцеха Кортиського «Widok potyczki wygranej, zawodu dopędzzonego, wiary dotrzymane od przewielebnego w Christusie Jego Mości Ojca Meletiusa Smotryckiego Archiepiskopa Hierapolitańskiego Archimandryty Dermańskiego, na jegoż pogrzebie» на похороні Мелетія Смотрицького, який перейшов на бік унії [6]. Кожен із цих творів відзначався авторською індивідуальністю, риторичною традиційною персвазією, концептуальною наповненістю. Інколи за зразком похоронних проповідей письменники (наприклад, Фабіян Бірковський) видавали фунерально-величальні орації, сповнені біографізмом та панегіричного звучання.

На індивідуальному характері польськомовного проповідництва XVII ст. наголошував Олександр Брюкнер, характеризуючи цей літературний період із властивою йому різкістю та радикальністю: «У благому почутті тріумфу не чулося голосу Іова і заклику Єремії.

Були красномовні проповідники, палкі патріоти, та не вистачало пророків падіння саме в той час, коли державні устої починали валитися. Проповідники осуджували чвари і недолики приватних осіб, журили ясновельможних трибунальних суддів за підкуп, а славне коронне військо за безжальний грабіж і здирство селян та міщан. ...зрештою догоджали слухачам, їх марнославству і гордості. Наприклад, їхні похоронні проповіді були бридким, жахливим, одурманюючим каділом... Польське проповідництво швидко сходило з висот Скарги» [5, 224–225]. Проте дослідник погоджувався з тим, що королівський проповідник Фабіян Бірковський значно перевищував свого попередника Петра Скаргу ораторськими здібностями і палкістю висловлювань. Йшлося про концептуальний тип викладу, що передбачав поєднання різних концептичних структур в єдиний мегаконцепт, який проглядався із контексту твору чи декількох творів подібного характеру. Бароковий концептизм у польськомовному проповідництві XVII ст. проявився на фонетичному, морфологічному, синтаксичному (структурному), семантичному і, зрештою, дискурсивному (текстовому чи інтертекстуальному) рівнях. Це новаторство не мало відповідників у гомілетичі попереднього XVI ст.

Особливою індивідуальністю відзначалися так звані колядні проповіді, які були написані у формі прозових коляд, звернених до різних суспільних станів. Найвизначнішим представником цього жанрового гомілетичного різновиду був Яцек Міяковський із твором «Kokosz Panom Krakowianom w kazaniu za kołędę dana» (Краків, 1647) [7]. Уперше елементами проповіді на рівні з величальними одами стали сатиричні памфлети та жартівливі художні замальовки.

Окрім цих основних проповідницьких різновидів, потрібно виділити орації у сенаті, на сеймі, виступи на честь короля чи інших членів королівської родини, які зараховуємо до групи політичного проповідництва. Ці польськомовні проповідницькі твори також почерпнули традиції попереднього літературного періоду, проте пішли далі у сфері образотворення, концептичного типу мислення і текстової конструкції.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що польськомовне проповідництво XVII ст. набуло коротших форм викладу, концептичної риторичної фігуративності, більшої символічності і нових жанрових різновидів. Разом з тим воно продовжило кращі традиції попередніх поколінь у семантичному, структурному і жанровому планах. Барокова проповідницька проза, написана польською мовою, сприяла розвитку словесності як окремої дисципліни. Цей пласт давньої літератури потрібно детально вивчати, популяризувати і перевидати для наступних поколінь.

ДЖЕРЕЛА

1. Олійник Л.В. Проповідницька творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького: у пошуках жанрової моделі / Л.В. Олійник // Наукові записки. Серія: Літературознавство / за ред. проф. М. Ткачука. – Т. : ТНПУ, 2008. – Вип. 24. – 386 с.; С. 69–81.
2. Поплавська Н. Полемісти. Риторика. Переконавання. Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – початку XVII століття / Н. Поплавська. – Т. : ТНПУ, 2007. – 379 с.
3. Сухарева С.В. Жанрова своєрідність польськомовних похоронних проповідей XVII століття в Україні / С.В. Сухарева // Актуальні проблеми слов'янської філології. – № 26. – Ч. 1. – Бердянськ, 2012. – С. 88–95.
4. Birkowski F. Na pogrzebie wielebnego ojca x. Piotra Skargi Theologa Societatis Jesu, Wielkiego Kaznodzieję na Dworze Najaśniejszego i niezwyczęzonego Monarchy Zygmunta III / Fabian Birkowski. – Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1615. – 34 s.
5. Brückner A. Dzieje kultury polskiej. – Tom II. Polska u szczytu potęgi / Aleksander Brückner. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1930. – 663 s.; S. 336–351.
6. Kortyski W. Widok potyczki wygranej, zawodu dopędzonego, wiary dotrzymanej od przewielebnego w Christusie Jego Mości Ojca Meletiusa Smotryckiego Archiepiskopa Hierapolitańskiego Archimandryty Dermańskiego, na jegoż pogrzebie / Wojciech Kortyski. – Wilno : Typografia Akademii Towarzystwa Jezusowego, 1634. – S. A–S2.
7. Mijakowski J. Kokosz Panom Krakowianom w kazaniu za kolędę dana / Jacek Mijakowski / oprac. R. Mazurkiewicz. – Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej. – T. 3. – Warszawa : Wydawnictwo Neriton, 2008. – 124 [1] s.
8. Skarga P. Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących / Piotr Skarga. – Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1610. – 779 s.; S. 294–381.
9. Smotrzycki M. Kazanie na znamienity pogrzeb Leontego Karpowicza, nominata episkopa włodziemskiego i brzeskiego przez Melecjusza Smotryskiego odprawowane w Wilnie 2 XI 1620 / Melecjusz Smotrzycki. – Wilno : Drukarnia Bractwa Świętego Ducha, 1620. – 28 s.

В статье проанализированы типичные и индивидуальные черты польскоязычной гомилетической литературы XVII в. Определена специфика проповеднического мегадискурса на структурном, семантическом и жанровом уровнях; сравниваются проповеди украинских и польских авторов в пределах польскоязычной литературной парадигмы.

Ключевые слова: гомилетика, парадигма, погребальная проповедь, полемический дискурс, традиция, новаторство, индивидуальный стиль.

The article analyzes typical and individual features of Polish homiletic literature of XVII century. It defines the specific of preaching megadiscourse on structural, semantic and genre levels; compares preachings of Ukrainian and Polish authors in Polish literary paradigm.

Key words: homiletics, paradigm, funeral preaching, polemical discourse, tradition, innovations, individual style.